

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Кирил Любомиров Топалов за дисертационния труд на доц. д-р Камен Василев Михайлов „БЪЛГАРСКИТЕ / БУЛГАРСКИТЕ ОБРАЗИ В РУСКОЕЗИЧНА СРЕДА„ за получаване на научната степен „Доктор на филологическите науки”.

Дисертационният труд на доц. д-р Камен Василев Михайлов „Българските/булгарските образи в рускоезична среда” се състои от три части: „Общо познание. Историко-филологически комплекс”, „Етнорецепция. (Възстановени образи. Отрицателни образи.)” и „Етнорецепция. (Възстановени образи. Положителни образи.)”.

В предисловието дисертантът въвежда в проблематиката на труда си и на своята работа по създаването му. Разбираме, че се е заел с една сериозна изследователска задача, само частично засягана досега в науката – за сложното и противоречиво функциониране на образите на България/Булгария, българите/булгарите и българското/булгарското в рускоезична среда в периода на утвърждаването на руската държавност, когато „Акциите срещу богатия и високоцивилизован съсед – булгарите – са сред постоянните възможности за консолидирана силите, за утвърждаване на полисната структура и засилване властта на вождовата военна аристокрация.” (с. 1) И когато вътре в руските княжества – в Киевското, Новгородското, Псковското, накрая и в Московското, в рамките на самата християнска култура се води яростна борба между пробългарската и провизантийската партия. Когато се изграждат основите и главните стълбове на руския имперски и империалистически монархизъм. Когато стремежът към завладяване на света – отначало по-близкия, а след това и по-далечния – довежда до трайната книжовна практика, подобна на византийската на пренаписване и фалшифициране на историята, съответно и до унищожаване на изворите и автентичните писмени исторически свидетелства, особено що се отнася до общия и на двете империи могъщ противник – България. Енергии, които по-късно ще се преобразуват в претенцията за притежаването на византийското (преди всичко политическо, а не духовно-културно) наследство и в идеята „Москва – Трети Рим”. Неслучайно доц. Михайлов припомня тази политическа рамка – тя определя в най-голяма степен начина на функционирането на българските/булгарските образи в рускоезичната средновековна среда. Тук ще добавя и нелишеното му от основания интересно становище за преоценка на традиционните исторически схващания по въпроса за ролята на византийската християнизация на България и на срива, до който тази християнизация вероятно довежда силната прабългарска култура, довела предишната голяма българска държава до ролята на равноправен и силно респектиращ опонент на руската и византийската империи няколко столетия по-рано.

Дисертантът си поставя нелеката задача да изследва формирането на представите за българите в рускоезична среда през VII – XIX в., като изгражда вижданията си въз основа на множество исторически жанрове – летописи, хронографи, синопсиси. Немалко от историческите текстове са останали извън интереса на българските учени досега. Разглежда се за първи път специфичният жанров клас на Азбуковниците. Обръща се внимание на календарите като информационни носители за широка употреба; въвежда се в употреба много интересен „пласт от старообрядчески книги, пресъздаващи „българската тема”;

изследва се един огромен масив от текстове и факти, свързани с темата на дисертацията.

В част I – „Общо познание. Историко-филологически комплекс” (Възстановени образи.) дисертантът се спира най-напред на дославистичните и параславистични форми на българистично познание. Той търси причините, поради които научният и общокултурен интерес към България и българите не получава широка социализация, и открива тези причини в комплекс от фактори – времето и политическите условия, недостигът на исторически свидетелства, изолираността на българските държави, неверните данни, които дават византийските и други източници, унищожаването от княз Борис на евентуалната старобългарска писменост и др. Това определя и една от задачите на дисертационния труд – да въведе малко или въобще неизвестни данни за българския народ и България, които въздействат активно върху съзнанието на възприемателите. Разглежда езика като модел в преводите на християнските текстове (подробни и интересни са разсъжденията му във връзка с „Отче наш”, Псалтира, Евангелието, Изборниците на Симеон, руската агиография, византийските летописи), езиковите етномаркери в лингвистични текстове (най-ранните граматика), в азбуковниците.

В гл. 3. на тази I част дисертантът съсредоточава изследователския си интерес върху историческите образи на България/Булгария, българите/булгарите и българското/булгарското в рускоезична среда. Както сам той формулирана с. 60, задачата му е да насочи вниманието към „способността на историческите и историкоподобните текстове да създават в индивидуалното и масовото съзнание ярки и запомнящи се образи за народи и събития, сътрудничейки си при това най-активно с останалите типове словесност”. Интересуват го интерпретациите на миналото (поради неразработеност на контекстологическия метод го оставя на бъдещите анализатори), но обръща внимание на премълчаването и идеологизацията (с двата ѝ главни дискурса – руско-етническата идеологизация и противобългарската тенденциозност), като „коментарите” му на много сведения в ПВЛ са не само интересни, но и приноси, особено свързаните с покръстването на Киевското княжество и с редица спорни въпроси около делото, вкл. и етническия произход на Кирил и Методий. Искам специално да изтъкна, че подкрепям напълно съображенията на доц. Михайлов по въпроса за необяснимото (впрочем напълно обяснимо!) поведение на българската медиевистика по въпроса за произхода на Кирил и Методий. Това обяснение е същото като обяснението защо нашите медиевисти продължават да наричат могъщите първо и второ български влияния в Русия „южнославянски”...

Приноси наблюдения срещаме и в анализите на рецепцията и интерпретацията в руската книжнина на богомилството, или на „богомилския образ на българите”, според определението в труда (с. 98), на проблемите на идентичността, идентификацията и връзките на българи и руси. Моите несъгласия с автора по отношение на т.н. теза за съвременна българска „неблагодарност” към „освободителната” мисия на Русия през т.н. освободителна война не намаляват с нищо положителната ми оценка за работата му. Те са многократно компенсирани чрез навлизането в интересната проблематика на борбите между така наречените от автора „българска”, „византийска” и „руска” партии в руските княжества, на борбите за църковно влияние в тези княжества, на „историкиите”, на книгите на Венелин, Щритер, историзмана Ломоносов и др.

В останалите глави на тази част авторът разглежда: календарите като „Информационни носители за широка употреба”, споделяйки убеждението, че „календарният жанр ансамбъл е територия, която предизвиква продължителна борба между високото и ниското, религиозното и суеверното. (с. 148) и изследвайки подробно присъствието там на българите и Българите; картините с изображения на България и българското; „битопознанието” с различните му етнографски аспекти; различни дейци и исторически събития (с интересната концепция за свързването на възникването на мита „дядо Иван” с личността на патриарх Йоаким Всеруски); географските и картови образи на България; книгите (от които взема повод да припомни срамния факт, че нашите медиевисти продължават, въпреки че идеологическата принуда отдавна е отпаднала, да наричат „южнославянски” двете могъщи български влияния в Русия).

Част II е посветена на отрицателните образи, сред които задълбочения анализ на автора предизвиква неслучайно още в самото начало образът на съперника, определил за дълго отношенията между българската и руската държава. Първият въпрос, на който Камен Михайлов търси отговор, е – защо паметта за тези отношения е старателно изтрита от историческите извори и респективно – от учебниците по история, защо българите са били възприемани винаги като най-големия враг на Русия, след като не българите са опустошавали руските предели, а тъкмо обратното – руските княжества са грабили богатата и цивилизационно много по-развита българска държава и са подлагали българското население на непрекъснато изстребление. Един от отговорите, които могат да се дадат, според него, отвежда към логиката на типологическото сравнение с Византия, чиито летописци по същия начин омаловажават и грубо деформират историческата истина за българите. А изключително интересната и приносна подглава „Войни срещу българите” обяснява всичко това ясно и недвусмислено и хвърля светлина върху не вековната, както сме свикнали ние, познаващите малко-много руско-българската материя, да казваме, а хилядолетната печална история на тази материя. Споделям и съжалението на автора за пропиления многолетен труд да изследва манипулирано фалшифицираните руски „извори”, както и радостта му от срещата най-сетне с автентичните текстове от „Лицевой свод”, които дават повод за поредните тъжни изводи, но носят евристичната радост на откриването на една научна истина за масовото и методично изстребление, на което руските князе са подлагали волжските и камските българи, за да заграбят и контролират търговските пътища. Поразява и обстоятелството, че всички извори без сянка от християнско угризение признават, че нападащите и опустошаващите никога не са били българите, сиреч те никога не са давали реален повод за това, което непрекъснато им се е случвало – градовете им да бъдат систематично опожарявани, богатствата разграбвани, а населението – избивано или откарвано в тежко варварско робство. И винаги – с иконата на Богородица!

Специален интерес заслужават и наблюденията и разсъжденията на доц. Михайлов по повод образа на „Несполучливия владетел”, през призмата на чието моделиране-фалшифициране се формира и отношението към България. Показателно е, че манипулацията при изграждането на образа на Самуил достига дотам -определението, с което се характеризира той, да бъде не величало по отношение на качествата му на военачалник или състрадателно с оглед на трагичните обстоятелства на края на живота му, а „варварин” – синхронно на манипулативната практика на византийските хронисти. Тук важна

роля играе и показателният факт, приведен в разглеждания труд, че в разгрома на българската армия в Беласица участва особено резултатно и руска армия, помагаша на Василий Българоубиец, на която този наистина варварски император се отблагодарява, като ѝ разрешава два дни да опустошава и разграбва Охрид. Не е лишено от основания в този смисъл и допускането на Михайлов, че тази подчертана благодарност се дължи на факта, че именно руската армия е била тази, която фатално е ударила изненадващо и в гръб българската войска на Беласица и е решила изходана битката. В крайна сметка – още един „несполучлив” и в това му качество дидактично използван в руските текстове образ на български владетел.

След образа на „несполучилия” владетел в класификационната схема на предложениия труд следва логично „Владетелят антихрист”, който обобщава усилията на руската книжовност в продължение на много векове да представи българите в най-неприемливите средновековни хипостази на „варвари”, „еретици”, „антихристи”. Такива са, оказва се, и Самуил, и Калоян, и Михаил Шишман, и други български царе. А най-нелепо се оказва обстоятелството, че, от една страна, се насажда представата за българите като преди всичко „еретици” (най-крайно и най-страшно средновековно обвинение), а от друга им се отнема „авторското право” над създаването на богомилството. И пак историческо-съвременен паралел с Византия: десет от девет съвременни гръцки историци ще ви кажат, че богомилството е ерес, която българите са взели от византийците. Както и, разбира се, че Кирил и Методий са чисти гърци, понеже са родени в Солун. Тук намирам за много интересен анализа, който се прави на интерпретацията на навлизането на богомилската тема в българската класическа и съвременна литература като израз на търсене на духовна свобода, докато в руската класика е точно обратното – свободата на духа е затворена в рамките на монархическата и църковно-йерархичната официозност. От внимателния поглед на автора не е убягнало и обстоятелството, че в руска среда ересите се представят като зло, което идва не от определени български среди или личности, а от държавата в нейната институционалност и цялост. Приветствам принципността, с която е разобличено и невежеството, с което и в най-ново време в различни руски „трудове” се „изследват” тези въпроси. Авторът нарича деликатно това „нечуваемост”, но и само от приведените от него няколко примера от подобни „изследвания” става ясно, че освен елементарна некомпетентност е налице и грубо манипулиране на научната истина. Тук приемам и предложението на дисертанта за по-различен от досегашния поглед към безкритично приеманата вече няколко десетилетия концепция на Лихачов за същността и ролята на старобългарската литература – главно като „преносител” и почти никак като създателна духовни ценности.

Логична проява на манипулативното адаптиране в руска среда на български текстове и явления е не по-различното приемане и на блестящите книжовници от Търновската книжовна школа, Евтимиевите ученици Киприан и Цамблак, спасители на руската църква, език и култура в тежки времена за тях, като натрапници и интриганти, зломисленици на руските управници, руската църква и руския народ. Отгоре на всичко тези две могъщи личности, предложили на християнския свят високи каузи предлицето на опасността една варварска сила да погълне цяла Европа, са представяни в много руски справки, енциклопедии и научни статии като сърби.

Тук отново приветствам автора и за това, че поставя и в този контекст, макар и само мимоходом, въпроса за продължаващото нелепо определяне от

страна на повечето наши медиевисти на двете български влияния в Русия като „южнославянски“. Както на всички ни е добре известно, това определение бе наложено от съветската наука и охотно прието и използвано от учените, особено от бившия Източен блок, за да се омаловажи максимално българският принос за развитието на руската култура. С оглед силното идеологизиране на целия ни живот в продължение на половин век това бе донякъде обяснимо. Но дали е приемливо? Можем да се запитаме: ако това влияние беше чешко или полско, техните учени щяха ли, дори и тогава, въпреки силната идеологизация, да се съгласят то да бъде наричано примерно „западнославянско“? Ако беше сръбско, биха ли допуснали сърбите то да се нарича с неопределеното име „южнославянско“? Не биха допуснали дори и варианта „югославско“, защото не би ги устройвало. А как биха реагирали гърците, ако някой се осмели да започне да нарича влиянието на древните им прадеди върху европейската и световната цивилизация като примерно „южнобалканско“? Освен това – дори и да е някакво оправдание добре познатата ни идеологизация, сега какво кара нашите медиевисти да позволяват, и още по-недопустимо – сами да продължават, тази откровена манипулация? Аз нямам отговор. Вероятно ще трябва да го търсим из областта на народопсихологията ни в раздела за чест, достойнство и научна съвест, ако има такъв. И да признаем гордо, че сме наистина уникален народ, като си припомним Дядо Славейковото определение.

Тази глава приключва с убедителния (за съжаление ненаправен в цялата му дълбочина и обхват) анализ на истинската същност на политиката на Русия към България и българите през последните 3-4 века с оглед нейното етническо обезличаване и присъединяване към Руската империя. Но това само по себе си представлява огромна и самостоятелна тема, на която дисертантът сигурно ще посвети следващите няколко години..

Оказва се, колкото и да изглежда странно на фона на всичко казано досега, че в полето на руската рецепция на „българското“ може да има и „положителни“ образи и с този проблем се занимава последната Част III. Етнорецепция (възстановени образи). 1. Положителни образи“. Това са образите на Митрополията, на „Българския разпев и на „Духовният водач“, като този, последният, приема по-конкретни хипостази чрез образите на „Апостолът мисионер“, Кирил и Методий, братята Лихуди, Покръстителят, Българските епископи в Киев, Григорий Мних, Покровителят, Св. Иван Рилски, Писателят, Черноризец Храбър, Теофилакт Български и Киприан. Изследването на тази проблематика води автора до извода, че въпреки манипулирането на историческата истина, „от момента на появяването си в Киевското княжество българските духовници се превръщат в един от двигателите, най-малкото – в спътници на християнството и християнската култура“ (с.13 на III част).

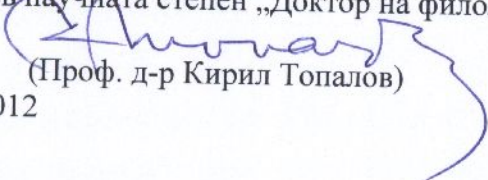
Няма да се спирам на всички приноси като наблюдения и анализ в тази част (в началото ѝ се откроява изследването на образа на „Българския разпев“, многовековното му съществуване в руското църковно богослужение и ролята му за развитието на съвременната руска духовна и светска музика), но не мога да не посоча като особено приноси наблюденията на автора върху образа на духовния водач и особено върху делото на Кирил и Методий и чудовищните манипулации, на които то е подложено от руската и съветската „наука“, както през изминалото хилядолетие, така и днес. Тези манипулации са толкова абсурдни, че разобличаването им в един момент води едва ли не до самообезсмислянето на самата наука. Защото ако на македонските, сръбските и гръцките ненаучни становища и претенции към делото на Солунските братя

ученият свят се е научил да гледа с недоверие и дори с насмешка, то към руските се проявява вековно доверие. Моделът на хилядолетния руско-византийски поход за ликвидиране на разположената между тях велика българска държава днес има нова хипостаза – целенасоченото, старателно и методично дебългаризиране на характера на стореното от Кирил и Методий и техните ученици. Доскоро гръцката наука обявяваше за недискутируем въпроса за етническия произход на Кирил и Методий, които, щом са от Солун, не могат да бъдат никакви други, освен чисти гърци. И понеже българската наука не направи никаква оспорваща жестикуляция, съвременната гръцка наука не се забави да направи следващата решителна крачка – чрез някои свои „учени“, при това аспирантствали някога в България, тя вече лансира теза, че Кирил и Методий са създали азбуката и са превели основни богослужебни книги не на старобългарски език, а на някакъв „общ славянски“ език. Със сигурност руските и гръцките „кирилометодиевисти“ не са се и наговаряли. Сходните цели предполагат и сходни средства за постигането им – манипулации и фалшификации, които нашата медиевистика по свой вече повече от половинвековен навик се прави, че не забелязва. Очевидно неблагоприятната участ да се противопоставят на тези очевадни фалшификации се пада на „възрожденистите“ като доц. Камен Михайлов. Изглежда в техния изследователски подход на съблюдаване и отстояване на историческите истини паисиевско-априловският рефлекс за защита на българския характер на Кирило-Методиевото дело и на вековната роля на българската култура е по-силен от средновековно-византийския рефлекс на самобичуването и самоподценяването.

Подглавата за делото на Кирил и Методий е всъщност една солидна студия, която е нова дума в нашата медиевистика. В тази последна част заслужава внимание и приносният опит на дисертанта (въпреки систематичните и пак вековни руски манипулации) да постави на ясни и категорични научни позиции въпросите за ролята на четиримата български архиепери, оглавявали чрез Киевския митрополитски престол руската църква - Теодорит, Игнатий, Киприан и Григорий Цамблак, за значимостта на делото на Григорий Мних, за манипулираното руско интерпретиране на народностната принадлежност и истинския характер на делото на Св. Иван Рилски, Черноризец Храбър, Киприан и други български средновековни духовни дейци, упорито представяни в руската книжнина като сърби.

В заключение искам още веднъж да изтъкна неоспоримите приноси качества на предложения дисертационен труд. Авторът доц. Камен Михайлов е събрал огромен изследователски материал, който е подложил на висококомпетентен анализ. Впечатляват точността и мащабността както на наблюденията, така и на обобщенията и изводите му, концептуалността на изследователския му подход. Той се е съобразил с някои бележки от технически характер, които бяха направени на предварителното обсъждане, така че е отпаднала необходимостта от някакви по-съществени мои бележки към представения за окончателна защита текст. Затова проявените от него високи изследователски качества в изследването на една трудна и почти неразработвана в нашата наука проблематика ми дават основание да препоръчам с пълна убеденост на уважаемата комисия да присъди на доц. д-р Камен Василев Михайлов научната степен „Доктор на филологическите науки“.

Рецензент:

(Проф. д-р Кирил Топалов)

София, 3 юли 2012